

T.ü.e.d. Ağasıyev İkrəm
AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun
«Dərbənd tarixi» bölməsinin müdiri,
Bakı, Azərbaycan Respublikası.
E-mail: ikramagasiyev@mail.ru

KUBAN XALQ RESPUBLİKASININ AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ İLƏ ƏLAQƏLƏRİ (1918-1920)

Açar sözlər: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, Kuban Xalq Respublikası, Kuban Radası, Denikin, diplomatik əlaqələr.
Keywords: Azerbaijan People's Republic, Kuban People's Republic, Rada of Kuban, Denikin, diplomatic relations.
Ключевые слова: Азербайджанская Демократическая Республика, Кубанская Народная Республика, Кубанская Рада, Деникин, дипломатические отношения.

25 oktyabr 1917-ci il tarixdə Petroqradda sovet hakimiyyəti elan olundu və tezliklə sovet hakimiyyəti Rusiyanın əyalətlərində bərqərar olmağa başladı. 28 yanvar 1918-ci il tarixdə Kuban diyar hərbi radası keçmiş Kuban vilayəti ərazilərində Kuban Xalq Respublikasını elan etdi. Bu respublika gələcək Rusiya Federativ respublikasının tərkibinə daxil olmalı idi. Lakin Rusiyada sovetləşmənin sürətlə getməsi və Rusiya Federativ Respublikasının yaranmasına ümidlərin azalması fonunda 16 fevral 1918-ci il tarixdə Kuban Xalq Respublikası müstəqil elan olundu. Onun əraziləri keçmiş Rusiya imperiyasına daxil olan Kuban vilayəti və Kuban kazak qoşunlarının ərazilərindən ibarət olmuşdur. Kuban Xalq Respublikasında qanunverici orqan funksiyasını Kuban Diyar Radası (şurası) və Kuban Qanunverici Radası təşkil edirdi. İcra hakimiyyətinə Baş Ataman başçılıq edirdi.

Xarici siyasətdə Kuban Xalq Respublikasının ən ümdə vəzifələri bolşevizmə qarşı mübarizədə regionda yaranan yeni dövlətlərlə-Ukrayna Xalq Respublikası, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, Don Respublikası, Dağlı Respublikası, Gürcüstan Demokratik Respublikası ilə qarşılıqlı əlaqələrin inkişaf etdirilməsi idi. Kuban Xalq Respublikası Ukrayna Xalq Respublikası ilə daha sıx əlaqələrdə olsa da, (iki dövlət federativ əsaslarla birləşmək xəttini həyata keçirməyi planlaşdırırdılar) onun Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə də intensiv diplomatik əlaqələri mövcud olmuşdur.

AXC keçmiş Rusiya ərazilərində yaranan yeni dövlətlərlə, o cümlədən Kuban Xalq Respublikası ilə əməkdaşlığa xüsusi önəm verirdi. Nazirlər Kabinetinin sədri və Xarici İşlər Naziri F.X.Xoyskinin 03 aprel 1919-cu il tarixli əmri ilə doktor Cəfər bəy Rüstəmbəyov Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Kuban Xalq Respublikasında diplomatik nümayəndəsi kimi təsdiqləndi. O, bu vəzifəyə 1919-cu ilin martın 19-da təyin edilmişdi. Əmrə əsasən C.Rüstəmbəyliyə 14 min rubl civarında aylıq maaş və yol xərci kimi 50 min rubl maliyyə vəsaiti ayrılmışdı (1, v.1). AXC hökuməti yeni nümayəndəliyin fəaliyyətinə çox önəm verirdi. Belə ki, 1919-cu ilin fevral-may aylarında Xarici İşlər Nazirliyinin xərclədiyi 500 mindən təkcə AXC-nin Kubandakı nümayəndəliyi üçün 75 min rubl xərclənmişdir (2, v.17). Kuban nümayəndəliyinin fəaliyyətindən Xarici İşlər Nazirliyinin gəlirləri xərclərini ödəyə bilmirdi. Nümayəndəlik diplomatik missiyalara, konsulluqlara və ayrı-ayrı vətəndaşlara AXC-yə gəlmək üçün icazə kağızı verirdi və bu xidmətlərə görə adambaşına 10 rubl ödəniş tələb olunurdu. Bu ödənişlər AXC Xarici İşlər Nazirliyinin gəlir mənbələrinin biri sayılırdı (3, v.8). Ancaq Kuban nümayəndəliyinin açılmasının siyasi təfərrüatı var idi: bu nümayəndəlik keçmiş Rusiya İmperiyası ərazilərində AXC-nin açdığı ilk diplomatik nümayəndəliklərdən olaraq eyni zamanda Rusiyadakı imperialist qüvvələrə AXC-nin siyasi müstəqillik xəttinin daimi olacağı haqqında bir mesaj idi.

Kuban və Donda yerli mətbu orqanlar AXC-nin bu respublikalarda nümayəndəlik açmasına istehza ilə yanaşdılar, çünki, onlar hələ də Azərbaycanı Rusiyanın bir əyaləti kimi qəbul edirdilər. Eyni zamanda, AXC hökumətinin Bakının neft məhsullarının bir hissəsinin Rusiya bolşeviklərinə satılmasını mümkünlüyü haqqında bəyanatda dedikləri də Kuban mətbuatında mənfə qarşılammışdı. Onlar hesab edirdilər ki, bolşeviklər Bakı neftindən Denikinə və Kolçaka qarşı mübarizədə istifadə edirlər. Azərbaycan hökumətinin bu yazılara cavabı belə idi: "AXC hökuməti hələlik faktiki olaraq

bolşeviklərə neft məhsulları satmır, yalnız mümkün əməkdaşlıqdan söhbət edir. Əgər bolşeviklər əməkdaşlığa müsbət yanaşarlarsa, AXC bu əməkdaşlığa yalnız Bakı sənayesinin inkişafı nöqtəyindən bəzən də önəm verəcəkdir. AXC Rusiyada gedən siyasi mübarizəyə qarışmır və buna Rusiyanın daxili işi kimi yanaşır və neytrallığını saxlayır". C.Rüstəmbəyovun bu arayışı Kuban, Don və "Könüllü Ordu" rəhbərliyini sakitləşdirmədi. Onlar AXC – dən maddi yardım gözləyir və hətta məsələ qaldırıldı ki, AXC onlara bolşeviklərə qarşı mübarizədə canlı qüvvə ilə kömək etsin (4, v. 58-61).

AXC hökuməti Kuban və Don respublikaları ilə münasibətlərə xüsusi önəm verirdi. Çünki, AXC üçün mövcud təhlükələrin ən ciddi şimal istiqamətindəndən gözlənilirdi. Vətəndaş müharibəsi girdabına qərq olan Rusiyada "ağ"larla "qırmızı"ların hərbi-siyasi qarşıdurması get-gedə şiddətlənirdi və daha geniş miqyas alırdı. Çar Rusiyasını köhnə sərhədlərdə bərpa etməyi düşünən general Denikin və admiral Kolçakın fəaliyyəti AXC üçün daha təhlükəli idi. Sovet Rusiyası da AXC-ni tanımaqdan imtina etməmişdir və gələcədə keçmiş çar Rusiyanın ərazilərini bolşevik bayrağı altında birləşdirməyi planlaşdırırdı.

Cənubi Rusiya silahlı Qüvvələrinin ("Könüllü Ordu") komandanlığı 1919-cu ilin mayında AXC qarşı qarşı heç bir təcavüzkarlıq hərəkətlərinə yol vermək fikrində olmadı və onun müstəqilliyinin tanınmasında mümkün saydığını bəyan etdi. Bəyanatda həmçinin qeyd olunurdu ki, Rusiya bolşeviklərdən azad olunduqdan sonra Rusiya imperiyası ərazisində yeni yaranan dövlətlərlə müqavilələr bağlamaq səlahiyyətləri Rusiya xalq yığıncağının və yaxud başqa ali hakimiyyəti orqanının ixtiyarında veriləcəkdir (5, v.15). AXC Vətəndaş müharibəsini Rusiyanın daxili işi hesab edirdi və orada baş verən proseslərə qarışmamağa çalışırdı. Eyni zamanda, istər monarxiya tərəfdarları - Denikin, Kolçak, istərsə də bolşeviklər tərəfindən gözlənilən ləbub təhlükə şəraitində Rusiya ərazisində, xüsusi ilə Şimali Qafqaz regionunda yaranan, AXC-nin dövlət maraqlarına zidd siyasət yeritməyən, bolşevizmi qəbul etməyən yeni dövlətlərlə əməkdaşlıqda maraqlı idi.

Paris sülh konfransında Azərbaycan nümayəndə heyətinin sədri Ə.Torçubaşovun ABŞ prezidenti T.V.Vilsona 28 may 1919-cu il tarixdə təqdim etdiyi yaddaş kitabçasında deyilirdi ki, "biz nə Kolçakın, nə Denikin, nə də bütün Rusiya ərazilərinə öz hakimiyyətini yaymaq istəyən hansısa başqa birinin hakimiyyətini tanıya bilmərik: biz işimizdə əminik, Azərbaycan üçün yalnız bizim parlamentin və bizim hökumətin hakimiyyətini qəbul edəcəyik. Biz yalnız bizimlə itifaqı mümkün olan Qafqaz xalqları – erməni, gürcü və bizim əziz qonşularımız dağlılarla vahid Qafqaz haqqında danışa bilərik və danışıq, hansıların ki, nümayəndələri ilə Sizin yanınızda olmaq şərfi bizə nəşib olmuşdur"(6, v.41).

Kuban Xalq Respublikası və Şimali Qafqazda yeni yaranmış digər gənc dövlətlərin güclənməsi AXC-nin də dövlət təhlükəsizliyinin möhkəmlənməsinə xidmət edirdi, çünki bu dövlətlər Sovet Rusiyası ilə AXC arasında təhlükəsizlik zolağı yaradırdılar. Kuban hökuməti də Qafqazdakı bütün gənc dövlətlərin qüvvələrinin bolşeviklərə qarşı birləşməsinə can atırdı. Canlı qüvvələrin birləşdirilməsi məsələsi Yekaterinodarda planlaşdırılan konfransda müzakirə olunmalı idi. Bu konfransda Kuban Xalq Respublikasının, Don Respublikasının, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin, Gürcüstan Demokratik Respublikasının, Ararat Respublikasının, Dağlı Respublikasının və "Könüllü Ordu"nun iştirakı nəzərdə tutulurdu. Ancaq konfrans hələ çağırılmamış onun iştirakçıları arasında ziddiyyət ortaya çıxdı. Belə ki, "Könüllü Ordu" Gürcüstan və Dağlı Respublikası ilə müharibə vəziyyətində olduğundan onların iştirakına qarşı çıxdı. Eyni mövqeyi Kuban Radasının Rusiyameylli deputatları da sərgiləyirdilər. Ancaq onlar Radada əzliq təşkil edirdilər. Kuban Radasında Ukrayna ilə federasiya və müstəqillik tərəfdarları çoxluq təşkil edirdilər. "Könüllü Ordu" Kuban Radasından narazı idi və onu dağıtmağa məqam axtarırdı. Hələlik isə bir-birinə dözməyə məcbur idilər.

Yekaterinodardakı Böyük Britaniya nümayəndəsi "Könüllü Ordu"nu və Denikini müdafiə edirdi. Onun C.Rüstəmbəyli ilə görüşündə söylədikləri də buna sübutdur. Britaniya nümayəndəsi Azərbaycanda "Könüllü Ordunu"nun zabitanın həbsini pisləyir, AXC ordusuna çar Rusiyasından miras qalan silah-sursatın "Könüllü Ordu"ya verilməsini təklif edir, həbs olunan rus zabitanın azad olunmasını tələb edirdi. C.Rüstəmbəyli Britaniya hərbi missiyasının Qərgəh rəisinə cavabında bildirmişdir ki, rus zabitanının Bakıda nə səbəbə həbs olunduqları və onların əzədlığa buraxılması AXC hökumətinin səlahiyyətindədir. AXC "Könüllü Orduya" qarşı düşmən münasibətində deyil. O

ki qaldı silah - sursatın "Könüllü Orduya" verilməsinə, bu məsələ ümumi şəkildə həll olunmalıdır. Yəni, çar Rusiyasından miras qalan əmlak onun ərazilərində yaranan gənc müstəqil dövlətlər arasında ədalətli şəkildə bölünməlidir. Britaniya nümayəndəsi həmçinin, AXC hökumətinin Dağlı Respublikasına maliyyə yardımını da pisləyirdi, guya bu yardım "Könüllü Ordu" ilə mübarizəyə sərf olunur. Azərbaycanın diplomatik nümayəndəsi C.Rüstəmbəyli maliyyə yardımının Dağlı Respublikasına ümumən ayrıldığını, onun Denikinə qarşı mübarizə üçün ayrılmadığını bildirmişdir. Eyni zamanda bildirmişdi ki, AXC Dağlı respublikasının müstəqilliyini dəstəkləyir və ona mənəvi dəstəyini göstərir. Dağlı Respublikası Kuban Xalq Respublikası və "Könüllü Ordu" ilə əlaqələr qurmağa çalışırdı. Dağlı Respublikasının başçısı Kotsev Yekaterinodara gəlsə də, Denikin tərəfindən qəbul edilməmişdi. Çünki, Denikin hesab edir ki, Kotsev Şimali Qafqaz xalqlarının iradəsini ifadə etmir. O, Kotsevi fırıldaqçı adlandırır. Britaniyalı diplomatlar da Kotseve və Dağlı respublikasının müstəqilliyinə mənfi münasibət bəsləyirdilər. Britaniya hərbi missiyasının Qaragah reisinin nümayəndəsi açıqcasına bildirmişdi ki, "bizi Qafqaza göndərirlər ki, buradakı qeyri-bolşevik hökumətlərə dəstək verək. Bu heç də bu Respublikaların suverenliyinin dəstəklənməsi anlamına gəlməməlidir" (7, v. 58-61).

Britaniya nümayəndəliyi aşiq-aşkar "Könüllü Ordu"nu, Denikini və onun "bölünməz və vahid Rusiya" şüarını dəstəkləyirdi. "Könüllü Ordu" 1919-cu ilin iyununda Petrovski və Dərbəndi ələ keçirdi ki, bu AXC hökumətində narahatlıq yaratdı və "Könüllü Ordunun" hərəkətləri pisləndi. Bununla bağlı 01 iyun tarixdə AXC-nin Kubandakı diplomatik nümayəndəsi C.Rüstəmbəyli İngiltərə hərbi missiyasının rəisi general Briqqsin yanına çağırıldı. Qeyd edək ki, ingilis missiyası da Yekaterinodarda qərarlaşmışdı.

İngilis missiyası AXC-nin "Könüllü Ordu" ilə bağlı fikirləri ilə razılaşmır, Denikinin Petrovsk və Dərbəndi tutması hər vasitə ilə əsaslandırmağa çalışırdı. O, hesab edirdi ki, Petrovsk və Dərbəndin ələ keçirilməsi Həştərxan bolşeviklərinə qarşı mübarizənin effektivliyi naminə vacibdir. O ki, qaldı Dağlı respublikasına general Briqqsin bu məsələdə öz şəxsi fikri var idi. O, hesab edirdi ki, Dağlı Respublikası burada yaşayan xalqların iradəsini əks etdirmir. AXC-yə gəldikdə, General Briqq hesab edirdi ki, əgər Cənubi Qafqazdan ingilis qoşunları çıxarılsa, region milli münasibətlərdə boğulacaq. Ancaq Böyük Britaniya və İtaliya qoşunları gec-tez Cənubi Qafqazdan çıxarılaçaq. Ona görə Briqq məsləhət görürdü ki, AXC hökuməti "mədəniyyətlərin düşməni" olan bolşeviklərlə mübarizə apararı "Könüllü Ordu" ordu rəhbərliyi ilə dostluq münasibətləri qursun. Beləliklə, general Briqq hesab edirdi ki, AXC hökuməti Denikinə təşəkkür etməlidir ki, Azərbaycanın ərazilərini bolşevik təcavüzündən qoruyur. Bu səbəbdən də Denikinlə mübarizə aparmağa heç bir səbəb yoxdur. Briqq hesab edirdi ki, Denikin Azərbaycana qarşı təcavüzkar addımlar atmayıb, atmayıb və atmayacaqdır. AXC-nin diplomatik nümayəndəsi C.Rüstəmbəyli Azərbaycanın heç kimlə dəvə etmədiyini, müstəqilliyini elan etmiş xalqın ona qarşı həm xaricdən, həm də daxildən edilən müdaxilələrdən qorunmaq istəyini ifadə etmişdi.

General Briqq C.Rüstəmbəylinin Denikinlə görüşünün vacibliyini vurğulayır və onları götürdülməyə kömək edəcəyinə söz verirdi. C.Rüstəmbəyli isə hökumətdən mandat almadığına görə Denikinlə fərdi şəxs kimi görüşməyə hazır olduğunu bildirmişdi. 03 iyun 1919-cu il tarixdə general Briqqsin vasitəçiliyi ilə general Denikinlə C.Rüstəmbəyli arasında görüş baş tutmuşdur. Görüşdə Denikin Azərbaycan xalqının və Azərbaycan hökumətinin Rusiyaya münasibəti ilə maraqlandı. C.Rüstəmbəyli bu münasibətləri qıscaca belə xarakterizə etmişdir: Azərbaycan həm iqtisadi, həm də mədəni əlaqələrlə Rusiya ilə bağlıdır. Rus inqilabı və Dünya müharibəsi nəticəsində xalqlar öz müqəddaratını təyin etmə hüququ əldə etdilər və Azərbaycan xalqı da öz hüququndan istifadə edərək müstəqilliyini elan etmişdir. Azərbaycanın, eləcə də Rusiyanın taleyi sülh konfransında həll ediləcəkdir və orada qəbul edilən qərarları bütün xalqlar, eyni zamanda Azərbaycan xalqı da tabe olacaqdır.

Denikin Azərbaycan mətbuatında ona və "Könüllü Ordu"ya edilən hücumlardan çox narahat olduğunu bildirmişdi. C.Rüstəmbəyli bunun səbəblərini izah edərək göstərmişdir ki, xüsusən, "Könüllü Ordunun" Dağlı Respublikası ərazilərinə müdaxilə etməsi, Dağlı xalqlarının özünü təyin etmə hüququnun pozulması Azərbaycanda narahatlıqla qarşılanmışdır və elə fikir formalaşmışdır ki, AXC-yə qarşı da bu cür hərəkətlər baş verə bilər. Denikin Dağlı Respublikasını, Petrovsk və

Dərbəndi tutmasını onunla izah edirdi ki, guya Xəzər dənizi vasitəsilə gətirilən yüklərin qəbul olunmasını tezlaşdırın. Eyni zamanda, Denikin Xəzər dənizinə çıxmaqla həm də Ural kazakları ilə əlaqə yaratmağa çalışırdı. Dağlı Respublikası öz ərazisindəki dəmiryollarına nəzarət edə bilmirdi və Denikin üçün nəzərdə tutulan yüklər vaxtılı-vaxtında gəlib çatmırdı. Bu səbəbdən də Denikin Həştərxan bolşevikləri ilə mübarizə aparmaq imkanları azalmış olmuşdu. Eyni zamanda dəmir yolları Kolçakdan ayrı düşmüş və yardımı ehtiyacı olan Ural kazakları ilə əlaqələr üçün də vacib idi. Denikin onlar vasitəsi ilə Həştərxan bolşeviklərinə arxadan zərbə vurmağı planlaşdırırdı.

C.Rüstəmbəyli ilə görüşündə Denikini Azərbaycanda onun bir neçə kəşfiyyat zabitanın həbs edilməsi ilə bağlı narahatlığını bildirdi. Denikin onları öz zabiti hesab etmir, guya ki, onlar Azərbaycana öz şəxsi işləri üçün gəlmişlər və "Könüllü Ordu" ilə heç bir əlaqələri yoxdur. Denikin Britaniya komandanlığında olan nümayəndələrindən savayı, Azərbaycanda heç bir zabitanın olmadığını söylədi. Eyni zamanda Denikin Azərbaycana qarşı heç bir təcavüz niyyətlərini olmadığını, yalnız bolşeviklərə qarşı mübarizə apardığını, Azərbaycanda öz nümayəndəliyini açmaq arzusunda olduğunu bildirmişdi. Denikin "Könüllü Orduya" da Azərbaycan nümayəndəliyinin göndərilməsini və yaxud bu vəzifənin C.Rüstəmbəyliyə həvalə edilməsi haqqında xahişinin AXC hökumətinə çatdırılmasını general Briqqsdən xahiş etmişdir. Denikin görünüş edirdi ki, guya AXC ilə yaxın "dostluq" münasibətləri qurmaq istəyir, amma bu onun "vahid və bölünməz" Rusiya şüarına uyğun gəlmirdi (8, v.9-10).

9 iyun 1919-cu il tarixdə Tiflisdə Cənubi Qafqaz Respublikalarının nümayəndələrinin iclası keçirildi. Azərbaycan hökumətinin nümayəndələri başda F.X.Xoyski olmaqla öz icmalarını keçirdilər və iclasda müzakirə olunan əsas məsələ "Könüllü Ordu"nun Dağlı Respublikasına təcavüzü idi. Denikin ordusunun Şimali Qafqaz işğalı iclas iştirakçıları tərəfindən təcavüz, burada yaşayan xalqların öz müqəddaratını təyin etmə hüququnun pozulması kimi qiymətləndirildi. Eyni zamanda, iclasda qəbul olunan yekun sənəddə Cənubi Qafqaz Respublikalarının Denikin təhlükəsinə qarşı mübarizədə bütün hərbi-diplomatik qüvvələrini birləşdirmək haqqında qərar qəbul edildi (9, v.134-135).

11 iyun 1919-cu il tarixdə C.Rüstəmbəylinin XİN M.Y.Cəfərova göndərdiyi məlumatında deyirdi ki, Denikin Kolçaq Rusiyanın ali hakimiyyəti kimi tanıması Kubanda böyük narahatlıq yaratmışdır və bu məsələ ilə bağlı Qafqazda yaranan yeni dövlətlərin Don Respublikasının, Terekin, Kubanın, Dağıstanın, Azərbaycanın, Gürcüstanın, Ermənistanın iştirakı ilə konfrans çağırılması və bu məsələnin orada müzakirə olunması nəzərdə tutulur. Kuban Respublikası Denikin bu addımını qəbul etmədiklərini, var gücü və hər vasitə ilə Denikin hərəkətinə qarşı mübarizə aparacaqlarını, Denikin "Vahid və bölünməz Rusiya" platformasını qəbul etmədiklərini bəyan etdilər. Kuban hökumətinin fikrincə, bu "olum-ötlüm" məsələsidir, belə ki, Qafqazda yaranan bütün gənc Respublikaların, o cümlədən Ukraynanın taleyi bu məsələnin həllindən asılıdır.

Kuban hökumət fəalları Cənubi Qafqaz Respublikalarının 09 iyun konfransına dəvət olunmadıqlarından məyus olduqlarını bildirdilər. Onların fikrincə, konfransda müzakirə olunan Denikin təhlükəsinə qarşı mübarizə məsələsi Kuban siyasi dairələrinin marağında olan məsələdir. Kubanda keçiriləcək konfransa ev sahibləri AXC-nin də nümayəndəsini iştirakını arzulayırdılar. Kubanlıların fikrincə, Kuban Respublikası AXC-dən maddi dəstək gözləmir, sadəcə, AXC-nin KXR-ni mənəvi olaraq dəstəkləməsinə arzulayırdılar. Kubanlılar Denikin təcavüzünün Şimali Qafqazdan sonra Cənubi Qafqaza da yayılacağını, bu səbəbdən AXC ilə əməkdaşlıq edərək bu təhlükəni aradan qaldırmaq arzusunadadır. Kuban hökuməti müstəqilliyini elan etmiş bütün xalqlarla sıx əməkdaşlığa can atırdı ki, Denikin və Kolçakdan gələn təhlükəni birlikdə aradan qaldırınsınlar.

Kuban hökumətinin keçiriləcək konfransa böyük var idi. Onlar Cənubi Qafqaz Respublikalarında mənəvi dəstək gözləyirlər. Əks təqdirdə Denikin Kuban kazaklarını öz tərəfinə çəkə bilərdi. Kubanlılar konfrans vasitəsilə Denikin "Vahid və bölünməz Rusiya" ideyasını iflic etmək istəyirdilər. C.Rüstəmbəyov AXC hökuməti tərəfindən göstəriş olmadan konfransa iştirakdan imtina etmişdir, ancaq Kuban hökumətinin konfransa dəvətini AXC hökumətinə çatdırmışdı (9, v.20-22). 27 iyun 1919-cu il tarixdə Cənubi Rusiya konfransının birinci günü Kuban Radasının sədri M.S.Ryabovol Denikinə qarşı çıxış etdi və buna görə öldürüldü. 1919-cu ilin payızında Kuban Radasının deputatları Rusiyadan ayrılmaq istiqamətində təbliğat aparır, açıq-açıqına Denikin

hökumətinə qarşı çıxırdılar. Onlar Kuban atamanını Denikinini ələltisi adlandırdı, "Könüllü Ordu" tərəfdarı olan kazakları işdən azad edirdilər.

Kuban diyar radasının sədri N.Ryabovulun qətlindən sonra Kuban Radası açıq şəkildə bəyan etdi ki, mübarizə təkcə qırmızı ordu ilə deyil, həm də monarxiya tərəfdarları ilə aparılmalıdır. Məlumdur ki, monarxiyaçıların dayağı Denikin ordusu idi. 1919-cu ilin payızında Kuban diyar radası Rusiyadan ayrılmaq xətti götürdü. Qoşunu Gürcüstanla və Ukrayna Xalq respublikası ilə faal şəkildə danışıqlar başladı. Eyni zamanda Kuban respublikasının nümayəndələri Millətlər Liqasında Kuban Xalq Respublikasının bu quruma qəbulu haqqında məsələ qaldırdılar və Dağlı Respublikasının nümayəndələri ilə müqavilə bağladılar, "Ağ hərəkətə" açıq meydan oxuyaraq Gürcüstan və Petlyura ilə əlaqələr yaratdılar (10, c.17-23). "Könüllü Ordu"ya qarşı təbliğat tezliklə bu orduda xidmət edən Kuban kazakları arasında da yayılmağa başladı və kazaklara öz təsirini göstərdi (11, c.252).

Cəbhədə vəziyyətin gərginləşməsi və Kuban Radasının Qaradəniz hissəsinin Denikinə qarşı təbliğatı general Denikini məcbur etdi ki, Kuban kazaklarına qarşı qəti hücumu keçsin. Denikin Parisdə Kuban nümayəndə heyətinin Dağlı Respublikası ilə bağladığı müqaviləni bəhanə qoyaraq Kuban Respublikasını ona qarşı düşmənçilikdə günahlandırdı. İş ondadır ki, Dağlı Respublikası Terek kazak qoşunları ilə müharibə vəziyyətində idi. Terek kazak qoşunları isə Denikinini komandanı olduğu Cənubi Rusiya Silahlı Qüvvələrinin tərkibinə daxil idi. Bu səbəbdən Kuban Respublikası ilə Dağlı Respublikası arasında müqaviləni Denikin özünə qarşı akt kimi qiymətləndirdi və 7 noyabr 1919-cu il tarixdə Denikin bu müqaviləyə imza atan Kuban nümayəndələrinin səhra məhkəməsinə verilməsi haqqında əmr verdi (12, l.233). Paris nümayəndə heyətinin üzvlərindən biri F.İ.Kulabuxov edam olundu. Nümayəndələrin qalanı cəzadan qorxaraq Parisdən qaçıtdılar. Kuban Radasında təmsil olunan qaradənizli deputatlar Vrangelin əmri ilə hərbi-səhra məhkəməsi tərəfindən güllələndilər. Qoşun atamanı və Kuban hökuməti Kuban Radasını müdafiə etməyə cürət etmədilər. Daha doğrusu, müdafiə etmək istəmədilər. Kuban Radası Denikin qarşısında gücsüzlüyünü hiss edərək Kuban Respublikasının Konstitutsiyasına bir sıra dəyişikliklər etməyə məcbur oldu. Bu dəyişikliklərin mahiyyəti ondan ibarət idi ki, Qanunverici Rada ləğv olunurdu və onun funksiyaları Kuban Ölkə Radasına verildi. Eyni zamanda, Cənubi Rusiya Silahlı Qüvvələrinin, əslində oyuncuğa çevrilən Qoşun atamanının və hökumətinin də mövqeləri gücləndirildi. Bəyan olundu ki, "Kuban diyarı özünü Vahid, Böyük, Azad Rusiyasız təəvvür etmir" (13, c.137-138).

Ancaq Kuban rəhbərliyi ilə "Könüllü Ordu" arasında mübarizə bitmədi. Qanunverici Radanın ləğvindən heç iki ay keçməmiş o, yenidən bərpa edildi və "Könüllü ordu"ya edilən bütün güzəştlər ləğv edildi. Bu mübarizənin yekunlarından biri o oldu ki, Kuban kazakları cəbhəni tərk etməyə başladılar. Əgər 1918-ci ilin sonunda Kuban kazakları "Könüllü ordu"nun 68,75% təşkil edirdilərsə, 1920-ci ilin əvvəlində onların payı cəmi 10,27% təşkil edirdi. Kuban kazaklarının "Könüllü Ordu"nu tərk etməsi Denikin ordusunun döyüş qabiliyyətinin aşağı düşməsinə səbəb oldu.

Beləliklə, Donda və Kubanda antibolşevik hərəkətinin məğlubiyyətinin səbəblərindən biri Kuban kazakları ilə "Könüllü ordu" arasında mövcud ziddiyyətlər olmuşdur. 1920-ci il 3 mart tarixdə Qırmızı Ordu Kuban – Novorossiya sməliyyatına başladı. 17 mart 1920-ci il tarixdə Qırmızı Ordu Yekaterinodara daxil oldu. Kuban ordusu Gürcüstan sərhədlərinə sıxışdırıldı. Kuban Xalq Respublikası, Kuban hökuməti və Kuban kazak qoşunları ləğv edildi. Kubanda sovet hakimiyyəti bərqərar oldu. Kuban Xalq Respublikasının və digər Şimali Qafqaz dövlətlərinin süqutundan sonra bolşeviklər üçün Cənubi Qafqaza yol açılmış oldu. Bu hadisələrdən bir neçə həftə sonra XI Qızıl Ordu Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini də işğal etdi.

Mənbələr və ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Tarix Arxivi (qısa- ARTA), f.970, siy. 2, iş 120.
2. ARTA, f.970, siy 2, iş 84.
3. ARTA, f.84, siy. 1, iş 62.
4. ARTA, f.897, siy. 1, iş 38.
5. ARTA, f.970, siy 1, iş 48.
6. ARTA, f.970, siy 1, iş 143.
7. ARTA, of.897, siy 1, iş 38.

8. ARTA, of.970, siy 1, iş 89.

9. ARTA, of.894, siy 10, iş 112.

10. Ратушняк О. В. Политические искания донского и кубанского казачества в годы Гражданской войны в России (1918—1920 гг.) // Альманах «Белая гвардия», № 8. Казачество России в Белом движении. — М., «Посев», 2005. — С. 17—23

11. Лехович Д. В. Белье против красных. Судьба генерала Антопа Деникина. М., 1992, с. 252.

12. Государственный Архив Краснодарского края, ф.з-6, оп 1, д.126, л.233.

13. Скобцов Д. Е. Драма Кубани. // Деникин, Юденич, Врангель: мемуары, М –Л, 1927, с.137 – 138.

RELATIONS OF THE KUBAN PEOPLE'S REPUBLIC WITH THE AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC (1918-1920) Summary

One of the main directions of the Azerbaijan Democratic Republic's foreign policy was the regulation of relations with the new republics in the territory of the former Russian Empire. The Republic of Azerbaijan was interested in establishing close relations with the Republic of Kuban and other republics of the North Caucasus.

In March 1919, the diplomatic representation of the Republic of Azerbaijan was established in Yekaterinodar, the capital of the Republic of Kuban. The Azerbaijani government thought that if the Republic of Kuban and other North Caucasian republics were independent, it could protect Azerbaijan from the expected Bolshevik threat from the north.

ВЗАИМОСВЯЗИ КУБАНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ С АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКОЙ (1918-1920) Резюме

Одно из направлений внешней политики Азербайджанской Народной Республики было налаживание связей с молодыми государствами, которые образовались на территориях бывшей Российской империи. Для Азербайджанской Народной Республики особое значение имело установление близких отношений с Кубанской Народной Республикой и другими молодыми государствами Северного Кавказа.

В марте 1919 года в столице Кубанской Народной Республики в Екатеринодаре было открыто представительство Азербайджанской Народной Республики. Правительство Азербайджанской Народной Республики считало, что укрепление самостоятельности Кубанской Народной Республики и других республик Северного Кавказа служит делу предотвращения опасности, которая исходит из Севера, от большевицкого режима.